

ШЕВЧЕНКІВ СВІТ РОСЛИН

Вийшла у світ наукова монографія під назвою „Світ рослин у мистецтві та поезії Тараса Шевченка” (Львів: Манускрипт, 2019. – 636 с.).

Проф. Йосип Берко

Її автором є Йосип Берко – доктор біологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, почесний член Українського ботанічного товариства, завідувач кафедри ботаніки, згодом біології (1983–2010 роки) нашого університету.

Монографія складається з двох частин. Зважаючи на те, що з двох Шевченкових муз (мистецтва і поезії) першою прийшла до нього муза мистецтва, у першій частині розглядається світ рослин, їх наявність або відсутність та функціональна роль саме у мистецьких творах, створених Шевченком у різні періоди його життєвого шляху, зокрема, під час навчання в Академії мистецтв у Петербурзі, подорожі Україною, перебування на засланні та після повернення зі заслання; у другій, найбільшій за обсягом, частині аналізується світ рослин у поетичних творах Шевченка. Матеріалом для аналізу авторові монографії служили чотиритомна „Мистецька спадщина” Шевченка, що виходила упродовж 1961–1964 років, та його „Кобзар” видання 2003 року.

Автор монографії звертає увагу на дивовижну любов Шевченка до природи та її живого феномена – розмаїтого рослинного світу. За зелену барву Шевченко називав усі рослини „зеленню”, бо вважав її „живою ошатною ризою матері природи, що посміхається”. Народжений в Україні серед української чудової природи, Шевченко по-синівськи любив їх обох (Україну і її природу). Цю любов він проніс крізь усе своє життя і відобразив її у мистецьких та поетичних творах.

Зображення рослин у мистецьких творах Шевченка автор монографії починає з початку навчання Шевченка в Академії мистецтв у Петербурзі. Першим таким твором був малюнок, виконаний сепією, під назвою „Хлопчик з собакою в лісі”. Хлопчик солодко заснув, обперши голову об зрізаний стовбур дерева, за яким видно собаку на фоні якогось віковичного дерева, а далі суцільний ліс. Автор підкреслює, що присутність рослин, а головне дерев, стає звичним для інших творів Шевченка, виконаних ним у період навчання в академії до часу його поїздки в Україну. Серед них автор особливу увагу звертає на аналіз двох картин: це акварель „Циганка-ворожка” та „Катерина”, яка виконана олійними фарбами.

На картині „Катерина” автор зосереджується на фрагменті дерева з бічною гілкою, покрученою та кострубатою. У такій формі стебла автор побачив надто тяжкий, з крутими поворотами долі, життєвий шлях дівчини у майбутньому, що відступилася від моральних засад дівочої поведінки. Трагізм особистого життя Катерини символізує самотня гілочка, що, будучи

відламанною вітром з крони дуба, впала на землю і приречена на невблаганне затухання в ній життєвих процесів.

Професор Йосип Берко підкреслює, що Шевченко не покидав своєї традиції рисувати дерева і під час подорожі Україною, яка відбулася вперше у травні 1843 року і тривала дев'ять місяців. Краса рідної природи, вважає автор, надихнула художника і народила в ньому пейзажиста.

Шевченкові малюнки, етюди, начерки того часу були пізніше використані ним для підготовки до видання „Живописної України”, якою він хотів пропагувати серед українського народу національну гордість, любов до рідної землі та власної історії.

У березні 1845 року Шевченко після закінчення навчання в академії вдруге виїхав в Україну, в якій пробув до 5 квітня 1847 року, коли його було заарештовано на переправі через Дніпро біля Києва. На думку автора, цей час перебування в Україні був найбільш плідним у мистецькій творчості Шевченка. У його творчому доробку провідне місце займає пейзаж і, зокрема, архітектурний пейзаж. На кожному із цих пейзажів є рослини, а це винятково дерева як невід'ємний атрибут української природи зі ставками в селі та вербами над їх водою.

У 1847 році молодий Шевченко, який недавно розміняв своє тридцятиліття, все єство якого було перейнято Україною, її природою з повноводним Дніпром, раптом опиняється в неволі серед зовсім іншої природи – в зауральських степах. З цього приводу автор наводить сумну цитату з повісті Шевченка: „Це був рівний степ... Дивна, але й водночас і сумна картина. Ні кущика, ні балки, зовсім нічого, крім ковили...” Але навіть і тут, розповідає автор, природа принесла для Шевченка короткі хвилини радості, зберігши ніби лише для нього одне-однісіньке дерево в степу – „святе дерево” киргизів. Шевченко зробив акварельний малюнок цього дерева під назвою „Джангис-агач”, яке, на жаль, згодом сокирою зрубала людина, розум якої був затуманеним оковитою.

З часу Аральської експедиції 1848–1849 років, як зазначає автор, з усіх 193 малюнків лише два були суто ботанічними, де були зображені дерева. На інших малюнках є зображення рослин, у яких упізнаються невеликі зарості очерету і рогозу, кущі і кущики місцевої флори. У Шевченкових малюнках того часу професор Йосип Берко, крім художньої, виділяє також їх наукову вартість, оскільки на них зафіксовані особливості ландшафту приуральського краю.

Восени 1850 року Шевченка вдруге було заарештовано і переведено з Оренбурга на нове місце заслання – в Новопетровське укріплення на півострові Мангишлак, в якому він провів майже сім років. Незважаючи на надто важкі природні умови для життя в киргизькій пустелі („Справжня пустеля! пісок і камінь, хоч би травинка, хоч би деревце – нічого немає”), Шевченко все-таки продовжує творити, замальовує пейзажі Мангишлацького саду – своєрідного оазису на півострові, бере участь в озелененні пустельної місцевості навколо укріплення: посадка верби і фруктових садів та закладання городу і робота на ньому.

У 1857 році завдяки клопотанням друзів Шевченка було звільнено зі заслання, де він пробув довгих 10 років. Автор монографії зауважує, що й у цей період (а влітку 1859 року Шевченко ще востаннє подорожував Україною) Шевченко не покидав свого зацікавлення рослинами, якими він милувався, споглядаючи їх у природі, робив із них етюди та вносив їх у сюжетне тло своїх творів.

Узагальнюючи мистецькі взаємини Шевченка зі світом рослин, зазначимо, що автор монографії опрацював 830 творів з мистецької спадщини Шевченка і виявив у них зображення рослин у 249 творах, або в 30% від їх загальної чисельності. Окрім цього, проф. Йосип Берко вперше встановив еволюцію поглядів Шевченка щодо мети зображення рослин у його малярських творах – від романтично-естетичного в академічному періоді до ідейно-символічного в часи професійної діяльності.

Згодом до Шевченка прийшла друга муза – муза поезії, яка співіснувала з музою мистецтва й обидві вони принесли йому світову славу.

Поетична творчість Шевченка повна світом рослин у розмаїтті його форм та образів. Уявлення про світ рослин, який Шевченко відтворив у своїх поетичних творах, отримуємо зі списку їхніх назв, який склав проф. Йосип Берко на підставі аналізу усіх 237 поезій „Кобзаря” видання 2003 року. Крім переліку 66 народних назв рослин, що зустрічаються у „Кобзарі”, до 62 із них автор подав наукові відповідники українською та латинською мовами. Для кожної назви рослин подано також відомості про кількість творів, у яких її вжито, та частоту вживання у всіх поетичних творах „Кобзаря”. З таблиці, наведеної у монографії, випливає, що найчастіше вживаними у поезіях Шевченка є такі 11 рослин: калина вжита 40 разів, тополя – 32 рази, верба – 30 разів, дуб – 20 разів, жито – 19 разів, барвінок – 18 разів, осока – 11 разів, рута і явір – по 10 разів, терен і пшениця – по 9 разів.

Крім того, рослини різних назв, ужитих у поетичних творах „Кобзаря”, систематизовані автором монографії за відділом, класом і родиною, розподілені за типом життєвих форм та способом життя, вперше ґрунтовно проаналізовані образи рослин у складі тропів – порівняння, символ, уособлення, алегорія та іронія. Цікавою є також висловлена ним думка, що Шевченко володів достатніми знаннями про ботанічні, біологічні, екологічні та господарські властивості рослин, підставою чому слугують їхні об’єктивні образи в поетичних творах.

Яким рисами мав би володіти автор такого фундаментального дослідження? Їх три: він має любити Шевченка як поета, художника і людину, має мати неабиякий хист наукового дослідника і, нарешті, має бути професійним ботаніком. Професор Йосип Берко досконало володіє всіма цими трьома якостями. Любов до Шевченка він виніс з батьківської хати, його хист наукового дослідника видно з понад 170 наукових, навчально-методичних та освітньо-виховних праць, і, зрештою, глибокі знання з ботаніки автор з географічною вищою освітою (!) здобув самостійно, працюючи у відділі ботаніки Науково-природознавчого музею міста Львова,

удосконалював і збагачував їх, викладаючи впродовж 47 років ботаніку в університеті, і майстерно застосував їх у поданій монографії.

Михайло Падура, професор,
завідувач кафедри української та іноземних
мов імені Якіма Яреми (1989–2016 роки)